

NA WOŁOSKICH RUBIEŻACH.
KOLONIZACJA I KIERUNKI MIGRACJI
LUDNOŚCI WOŁOSKIEJ/WAŁASKIEJ
NA POGRANICZU ŚLĄSKO-KISUCKO-MORAWSKIM
(W ŚWIETLE HISTORIOGRAFII)*

KRZYSZTOF NOWAK

ABSTRACT. *On the Wallachian frontiers: Colonization and directions of migration of the Wallachian population in the Silesian-Kysuce-Moravian borderland (in the light of historiography)* The article discusses the historiography of the problem of the history and directions of migration of Wallachian settlers who came to the geographical border of Silesia, Kysuce and Moravia, i.e. the historical and political border between Poland, the Czech Republic and Hungary in the first half of the 16th century. These matters have aroused and aroused controversy for many years. This area was the end point of the Wallachians' wanderings to the west and therefore there was a lot of confusion as to where they came from and where they traveled. The most documented scientific publication on this subject is still the work of the Czech researcher Josef Macůrek from 1959, so from (unfortunately) more than 60 years ago!

STRESZCZENIE. *Na wołoskich rubieżach. Kolonizacja i kierunki nigracji ludności wołoskiej/wałaskiej na pograniczu śląsko-kisucko-morawskim (w świetle historiografii)* Artykuł omawia historiografię problemu dziejów oraz kierunków migracji osadników Wołochów przybyłych na geograficzne pogranicze Śląska, Kisuc i Moraw czyli historyczne oraz polityczne pogranicze między Polską, Czechami i Węgrami w I połowie XVI wieku. Sprawy te budziły i budzą kontrowersje od wielu lat. Obszar ten stanowił punkt końcowy wędrówek Wołochów w kierunku zachodnim i dlatego powstało wiele niejasności co do miejsc skąd przybywali i gdzie się przemieszczali. Najbardziej udokumentowaną źródłowo publikacją naukową na ten temat pozostaje nadal praca czeskiego badacza Josefa Macůrka z 1959 a więc sprzed (niestety) ponad 60 lat!

Autor: Krzysztof Nowak, Uniwersytet Śląski, Instytut Historii, Bankowa 11, 40-007 Katowice, Polska
krzysztof.nowak@us.edu.pl, **ORCID iD:** <https://orcid.org/0000-0001-7574-7481>

Keywords: Wallachians, Silesia, Kysuce, Moravia, Josef Macůrek

Słowa kluczowe: Wołosi, Śląsk, Kisuce, Morawy, Josef Macůrek

Balcanica Posnaniensia. Acta et studia, XXIX, Poznań 2022, Wydawnictwo Wydziału Historii UAM, pp. 331–352, ISBN 978-83-67284-08-0, ISSN 0239-4278. Polish text with summaries in English and Polish

<https://doi.org/10.14746/bp.2022.29.22>

* Artykuł powstał w ramach projektu NPRH *Wołosi w europejskiej i polskiej przestrzeni kulturowej. Migracje – osadnictwo – dziedzictwo kulturowe* (Projekt nr 0604/NPRH3/H12/82/2014).

Jeśli rola Wołochów w prawdziwie rewolucyjnych, bo takie określenie jest tutaj jak najbardziej właściwe, przemianach na obszarze Karpat polskich jest bezsporna, to nadal wiele niejasności, mitów, legend, dylematów, sporów i polemik wywołują takie zagadnienia jak początki ich osadnictwa, kierunki migracji, pochodzenie, struktura etniczna, czy ich liczba¹. Dotyczy to również tych pasterzy wołoskich, którzy pojawili się na pograniczu śląsko-morawsko-kisuckim czyli współczesnym państwowym pograniczu polsko-słowacko-czeskim w Beskidzie Śląskim, Beskidach Słowackich na Górnych Kisucach i na północno-wschodnich krańcach Moraw, a więc tam, gdzie zatrzymała się wołoska kolonizacja.

Historycy zainteresowani tematyką osadnictwa wołoskiego (których publikacje będą w niniejszym artykule analizowane) często podkreślali i podkreślają, że ważniejsze od kwestii etnogenetycznych dotyczących tej grupy pasterzy były przemiany ekonomiczne i kulturowe, które stały się ich udziałem. Choć nie sposób odmówić racji takiemu podejściu, wydaje się jednak, że pewną rolę w takiej postawie odegrały bardziej problemy obiektywne związane z ograniczoną ilością wiarygodnych źródeł mogących wypełnić te, mimo wszystko, istotne luki badawcze. Chociaż część badaczy próbuje wygłaszać dość jednoznaczne opinie na ten temat, więcej jest jednak przypuszczeń i wątpliwości, co dotyczy zresztą nie tylko interesującego nas pogranicza. Stąd także w wielu publikacjach wyczuwalne jest jakby poczucie pewnej bezsilności z tym związanej, tym bardziej, że w przypadku omawianego obszaru, będącego również historycznym pograniczem polsko-śląsko-węgiersko-czeskim, ostatnia poważniejsza i obszerniejsza próba rzetelnego merytorycznie zmierzenia się z tą te-

¹ Próbowali stawić czoła tym problemom niemal wszyscy zainteresowani Wołochami badacze polscy, czeszy czy słowaccy. Ze starszych publikacji zob. np. zebrane opinie i własne uwagi K. Kadlca, *Valaši a valašské právo v zemích slovanských a uherských. S úvodem podávajícím přehled teorii o vzniku rumunského národa*, Praha 1916 oraz: K. Dobrowolski, *Migracje wołoskie na ziemiach polskich* [w:] *Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Warszawie 28 listopada do 4 grudnia 1930 r.*, t. 1: *Referaty*, Lwów 1930 (odbitka); idem, *Studia nad pochodzeniem ludności pasterskiej w Karpatach Zachodnich*, Kraków 1953 (odbitka); idem, *Studia nad kulturą pasterską w Karpatach północnych. Typologia wędrowek pasterskich od XIV–XX wieku*, „Wierchy” 1960, t. 29, s. 17–28; A. Kawuljak, *Valaši na Slovensku*, Turčiansky Svätý Martin 1933; V. Chaloupecký, *Valaši na Slovensku*, Praha 1947; K. Wolski, *Stan polskich badań nad osadnictwem wołoskim na północ od Karpat*, „Rocznik Przemyski” 1958, t. 9, s. 211–225; J. Macůrek: *Valaši v západních Karpatech v 15.–18. století. K dějinám osídlení a hospodářsko-spoločenského vývoje jižního Těšínska, jihozápadního Polska, severozápadního Slovenska a východní Moravy*, Ostrava 1959. Z nowszych publikacji zob. i por. np. *Łemkowie w historii i kulturze Karpat*, red. J. Czajkowski, Rzeszów 1992; J. Czajkowski, *Studia nad Łemkowszczyzną*, Sanok 1999; idem, *Czy Wołosi to Włosi?* [w:] *Huculi, Bojkowie, Łemkowie — tradycja i współczesność*, red. J. Cząstka-Kłapyta, Kraków 2008; G. Jawor, *Osady prawa wołoskiego i ich mieszkańcy na Rusi Czerwonej w późnym średniowieczu*, Lublin 2004; idem, *Ethnic aspects of settlement in ius valachicum in medieval Poland (from the 14th to the beginning of the 16th century)*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et studia” 2015, t. 22, nr 1, s. 47–57. Mity i dylematy związane z tą tematyką próbował także uporządkować P. Kłapyta, *Wołoskie osadnictwo w Karpatach w aspekcie historyczno-geograficznym* [w:] *Kultura pasterska luku Karpat i jej oddziaływanie na kulturę Babiogórców* [w:] *Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej przez Babiogórskie Centrum Kultury w Zawoi z okazji 30. „Babiogórskiej Jesieni”*, 19 września 2014 r., red. U. Janicka-Krzywdra, Kraków–Zawoja 2014, s. 9–21.

matyką przez historyka pochodzi generalnie sprzed ponad sześćdziesięciu lat (prace Josefa Macúrka²). Kolejnym utrudnieniem są dalsze luki badawcze, dotyczące dziejów omawianych subregionów w takich istotnych dla szerszej problematyki wołoskiej kwestiach, jak choćby ruchy migracyjne miejscowych chłopów czyli najczęściej zbiegostwo, którego rzetelne opracowanie mogłoby przyczynić się do postępu także w badaniach nad Wołochami³. Niewiele lepiej jest także odnośnie do etnograficznych badań komparatystycznych, natomiast spore postępy notuje się ostatnio w badaniach językoznawczych. Z drugiej jednak strony należy podkreślić, że cieniem na badaniach pogranicza polsko-czesko-słowackiego położyły się XX-wieczne polsko-czeskie i polsko-słowackie konflikty narodowościowe oraz polsko-czechosłowackie spory graniczne o Śląsk Cieszyński, Czadeckie, Spisz i Orawę⁴, czy zadawnione spory na obszarach dawnego Królestwa Węgierskiego. Dlatego od ponad stu lat, a więc od czasu gdy badacze zaczęli bliżej interesować się genezą osadnictwa wołoskiego w Karpatach Zachodnich, nie tylko w podzielonym w 1920 roku między Polskę a Czechosłowację Beskidzie Śląskim, obiektywne spojrzenie na wymienione wyżej, mniej rozpoznane i polemiczne kwestie natrafiało na spore problemy. Warto więc bliżej przyjrzeć się tej problematyce, na początek badaniom dziejów, kierunków i wielkości migracji wołoskich/wałaskich na omawianym pograniczu.

Z DZIEJÓW KOLONIZACJI WOŁOSKIEJ/WAŁASKIEJ

Według źródłowych badań cytowanych poniżej historyków, pierwsze wzmianki o Wołochach, dotyczące omawianego pogranicza, pochodzą ze Śląska Cieszyńskiego, na którego obszarze w 1290 roku doszło do wyodrębnienia odrębnego księstwa piastowskiego, które już w 1327 roku zostało shołdowane Koronie Czeskiej. Pierwszy źródłowy ślad Wałachów, jak określa się Wołochów na interesującym nas pograniczu⁵, posiadamy z 1494 roku, gdy wśród mieszkańców Cieszyna pojawia się zapis

² Por. J. Macúrek: *Valaši v západních Karpatech*. (Recenzja Jana Reychmana: „Wierchy” 1959, t. 28, s. 305–308). Pod względem obszaru i zakresu zainteresowań z dorobkiem J. Macúrka nie mogą się równać nowsze publikacje, choćby Jaroslava Štiki, *Moravské Valašsko. Jeho vznik a vyvoj*, Ostrava 1973 czy *Valaši a Valašsko. O puvodů Valachů, valašské kolonizaci, vzniku a historii moravského Valašska a take o karpatských salašich*, Rožnov pod Radhoštěm 2007, a także takie prace jak np. *Wołoskie dziedzictwo Karpat*, red. J. Szymik, L. Richter, Czeski Cieszyn 2008; *Bacowie i Wałasi. Kultura pasterska na pograniczu polsko-słowackim*, red. E. Kocój i J. Michałek, Cieszyn (2018).

³ Por. J. Chlebowczyk, *Gospodarka Komory Cieszyńskiej na przełomie XVII i XVIII wieku oraz w pierwszej połowie XVIII wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966, s. 54, 56.

⁴ Interesująca może być informacja, że takie naukowe, kilkuletnie, kompleksowe badania miały ruszyć od 1939 r. Zob. M. Gładysz, *Zarys organizacji i planu badań etnograficznych na Śląsku*, „Zaranie Śląskie” 1939, z. 2/4, s. 90–95.

⁵ W niniejszym tekście określenia „Wołosi” i jego pochodnych używać się będzie w odniesieniu do szerszej problematyki z nimi związanej, a określenia „Wałasi” tylko w odniesieniu do omawianego pogranicza.

Valach. Pojęcia tego sposób nie skojarzyć z omawianą grupą pasterzy, choć niewiele mówi ono o innych cechach tej grupy, ponadto u schyłku średniowiecza było odosobnionym przypadkiem. Tym niemniej, niezależnie również od faktu, że postać ta mogła nie posiadać jeszcze własnego odrębnego nazwiska, co w końcu XV wieku nie było czymś wyjątkowym, zapis *Valach* wyraźnie wskazywał, iż mógł to być ktoś charakterystyczny, już wtedy rozpoznawalny, kojarzony z odrębną grupą kulturową.

W następnych latach w źródłach występują informacje o kilku przypadkach sezonowego pojawiania się na Śląsku grupek ludności wałaskiej ze stadami, prawdopodobnie od strony polskiej Żywiecczyzny. Pierwsza wzmianka dotycząca tej grupy na tym drugim obszarze pochodzi z 1511 roku. Według niektórych historyków (których prace cytowane są poniżej), pierwsze wzmianki, sugerujące wałaską obecność na Kisucach pochodzą już z lat 80. i 90. XV wieku. W 1506 roku *Valacha* odnotowano w parafii Bruzowice w okolicach śląskiego Frydka, w 1513 roku koło morawskiego Broumowa, a w latach 1519, 1526–1528, 1531 w Cieszynie, jako mieszkańca miasta. Z 1522 roku pochodzą dane o typowo „wałaskich” nazwiskach (*Dumka, Fedor, Petrach*) we Frydeckiem i z tego samego roku zeznania dotyczące procesu sądowego o granice pomiędzy właścicielami dóbr morawskich, należących do biskupów ołomuńskich a Księstwem Cieszyńskim. Potwierdzono tam obecność tej grupy pasterzy. W 1530 roku historycy odnotowują wzmianki o ludności wałaskiej w cieszyńskich wsiach Bukowiec, Bystrzyca, Guty, Mosty koło Cieszyna, Dolny Żuków, w mieście Jabłonków. Także z lat trzydziestych XVI mamy kilku mieszkańców Jabłonkowa z nazwiskami uznawanymi za „wałaskie” np. *Gebastis, Prehybach*. Może to sugerować, iż grupa ta brała udział w zakładaniu miasta Jabłonkowa, o którym pierwsza wzmianka (jako o mieście) pochodzi z 1532 roku.

W kolejnych latach informacje o wałaskich osadnikach pojawiają się już regularnie w zachowanych informacjach z obszarów górskich. Wielu badaczy zwraca uwagę, że ludzie określani w źródłach jako Wałasi nieraz też byli wzywani na świadków w lokalnych (a także „międzynarodowych”) sporach granicznych. Tak było np. z pierwszym przekazem na temat, często goszczącego w historiografii polskiej, czeskiej i słowackiej, problemu długotrwałego konfliktu granicznego pomiędzy książętami cieszyńskimi a panami węgierskimi z obejmującego Kisuce komitatu trenczyńskiego, rozpoczętego w XV wieku. Sprawa dotyczyła naturalnej i umownej granicy leśnej (*limes foreste*) pomiędzy Śląskiem a Węgrami, na północ od wzmiankowanego po raz pierwszy w 1254 roku Kisuckiego Nowego Miasta. Przywołuje się tam postać dziewięćdziesięcioletniego *Jana Prehybacha* z Jabłonkowa. W 1580 roku stwierdził on przed komisją graniczną w Trnawie, że pasterze ze Śląska wypasali swoje stada w miejscu późniejszego miasta Czadcy już za czasów rządów króla Władysława II Jagiellończyka (1471–1516) i księcia cieszyńskiego Kazimierza II (1477–1528), czyli co najmniej od 1516 roku. Inny świadek, *Vaclav Gloch* z Ustronia, stwierdził, że „prawdziwymi” granicami Księstwa Cieszyńskiego były rzeki Czadeczka (szerzej zob. przypis 32) i Kisuca. Chodziło o obszar położony około dziesięć kilometrów na południe od przełęczy jabłonkowskiej (553 m.n.p.m) i od głównego grzbie-

tu Beskidu Śląskiego w paśmie Połomów oraz na zachód od pasma Wielkiej Raczy i Rycerzowej w Beskidzie Żywieckim. Źródła te miały więc potwierdzać prawa panów na Cieszynie do tych obszarów. Od lat czterdziestych XVI wieku gospodarka typu wołoskiego trwale wkroczyła już w wyższe partie gór pogranicza śląsko-kisucko-morawskiego. Wałasi pojawiali się częściej w źródłach pisanych. Z czasem stali się w górach najbardziej ekspansywną grupą, decydującą o dalszym rozwoju tych obszarów. Na potwierdzenie przywołuje się dokument z 1547 roku, w którym książę cieszyński Wacław III Adam ograniczył ludności wałaskiej możliwość kupowania skór w Księstwie Cieszyńskim do trzech rocznie i wywożenia ich za granicę. Nie zezwolił też, aby Wałasi zlecali obróbki skór osobom spoza miejscowego cechu. O Wałachach pisano także w edykcie książęcym dla Bielska, wydanym rok później. Dotyczył on zakazu sprzedaży, obróbki, skupu i wywożenia z miasta wełny oraz sukna wałaskiego (oraz ogólnie pojętego „sukna z zewnątrz”) przez „obcych”, na szkodę miejscowego cechu sukienników. Podobny w treści dokument, z 1559 roku, został wystawiony na wniosek sukienników z Cieszyna. Nie wiadomo jednak czy chodziło o wytwarzanie tego sukna przez samych Wałachów, stanowiących już najwyraźniej dla regionalnego rzemiosła silną konkurencję. Musieliby oni jednak korzystać z osobnego przywileju, umożliwiającego osadnictwo w mieście, a sądząc po ich śladowej w nim ilości, było to mało prawdopodobne. Niektórzy badacze sugerują, iż mogło w tym przypadku chodzić o ochronę wyrobów wałaskich przez zwierzchność feudalną, ale opinia ta wydaje się jednak zbyt daleko idąca.

O ludności wałaskiej wspomina także dokument książęcy z 1560 roku. Został wystawiony na prośbę rajców Jabłonkowa, którzy sprzeciwiali się wypasaniu stad wałaskich na łąkach, będących własnością mieszkańców miasta⁶. Niezależnie od tych problemów prawnych należy stwierdzić, że w kolejnych latach Wałasi stali się prawdziwym „darem niebios” dla władzy książęcej. Zadłużony Wacław III Adam musiał bowiem wykroić i sprzedać część swojego księstwa, w którym wyodrębniły się

⁶ Por. V. Prasek, *Valaši na Frýdecku*, „Věstník Matice Opavské” 1895, t. 5, s. 2; V. Davídek, *Osídlení Těšínska Valachy, Studie podle urbáru panství z let 1577, 1621, 1692 a 1755*, Praha 1940; S. Szczotka, *Studia z dziejów prawa wołoskiego w Polsce*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1949, nr 2, s. 356–418; J. Macůrek, op. cit., s. 33, 40–51, 90–91; *Urbarz cieszyński z 1577 r.*, *Acta Historica Silesiae Superioris*, red. I. Panic, t. 9, Cieszyn 2001; *Urbarz cieszyński z 1621 r.*, *Acta Historica Silesiae Superioris*, red. I. Panic, t. 12, Cieszyn 2003; D. Pindur, *Książę czasów przelomu. Kazimierz II cieszyński (1450–1528) i jego władztwo*, Wrocław 2010, s. 79–80; I. Panic, *Śląsk Cieszyński w początkach czasów nowożytnych (1528–1653). Dzieje Śląska Cieszyńskiego od zarania do współczesności*, red. I. Panic, t. 3, Cieszyn 2011, s. 195; D. Velička, *Dejiny osídlení Kysúce*, Martin 2017; <https://vlachs-project.eu/map/localities/1584> [dostęp: 5.07.2022]. Dzięki znanym zapiskom Andrzeja Komonieckiego, wójta żywieckiego w latach 1688–1729 wiemy, że podobne ograniczenia dla Wołochów były na Żywiecczyźnie, gdzie w 1574 r. rozkazano, „aby poddani nasi Wałasy wszyscy, którzy by kolwiek mieli na przedaj sery albo bryndze, aby ich nie śmieli nigdzie wozić i przedawać, jedno w miasteczku naszym Żywcu, a czego by w Żywcu nie przedali, tedy im wolno będzie kędy indziej wywieść pod naszą winą”; P. Komorowski, *Chronografia albo dziejopis żywiecki*, red. S. Grodziski, I. Dwornicka, Żywiec 1987, s. 90. Niestety poza kilkoma informacjami, dotyczącymi podobnych kwestii, Komoniecki o Wałachach rzadko wspomina.

tw. niższe państwa stanowe (*statut minor*): skoczowsko-strumięńskie, frysztaćkie i frydeckie. Uszczuplił on swój stan posiadania o prawie 2/3 obszaru. W tej sytuacji pojawienie się wałaskich przybyszów, a więc potencjalnych podatników, wyrażających chęć zagospodarowania pustych obszarów górskich powyżej granicy lasów w Beskidzie Śląskim, było okazją do zapewnienia regularnych przychodów dla księcia, w naturze i pieniądzu. A było o co walczyć. Według urbarza z 1577 roku, dochody uzyskiwane z szałasnictwa⁷ stanowiły bowiem aż 25% całości ówczesnych dochodów księstwa. Być może uchroniły one księcia przed dalszym wyprzedawaniem majątku, choć sytuacja finansowa topniejącego władztwa cieszyńskich Piastów pozostawała ciężka. Składały się nań tylko dwa miasta, Cieszyn i Jabłonków, oraz trzydzieści wsi, na południe od Cieszyna, a więc w terenie podgórskim i górskim. Pod koniec XVI wieku księstwo wchłonęło ponownie obszar państwa skoczowsko-strumięńskiego, a udział dochodów z szałasnictwa znacząco się zmniejszył (15% w 1621, 18% w 1654, 14% w 1692, 13% w 1755 r.). Nadal stanowiło ono jednak ważne uzupełnienie skarbu książęcego, a od 1654 roku, po wygaśnięciu linii piastowskiej, także kameralnego habsburskiego. Według danych z 1647 roku, same tylko należności pieniężne, przekazywane przez Wałachów, stanowiły połowę wszystkich rent feudalnych, otrzymywanych przez władze księstwa⁸.

Na podstawie prezentowanych przez badaczy informacji, można wnioskować, że doświadczonym widmem bankructwa, pożarami i epidemiami panom na Cieszynie bardzo zależało na zagospodarowaniu tzw. pustek. W szczególności chodziło o obszary dawniej gospodarczo niewykorzystywane ze względu na ich trudną dostępność. Choć napływający z zewnątrz Wałasi nie byli liczni a rozwijane przez nich pasterstwo miało charakter typowo transhumancyjny, chętnie godzono się na ich osadzenie się. W Beskidach Wałasi posługiwali się własnym prawem zwyczajowym. Władza książęca w Cieszynie to akceptowała, choć ingerowała tam, gdzie aktywność poszczególnych wspólnot zagrażała rynkowi lokalnemu. Zwyczajowo Wałasi, wędrujący ze stadami, płacili podatki w naturze, a później także w pieniądzu. Obciążenia te różniły się zależnie od regionu. Gdy pasterze osiadali w podgórskich wsiach na dłużej, podlegali spisom urbarialnym. Z czasem musieli świadczyć różnego rodzaju „służby” i „roboty”, które zwykle były związane z ich miejscem zamieszkania i pracy. Szczególnym rodzajem służby, również odpłatnej, była straż na zamkach, górskich drogach, mostach przygranicznych (*hajducy, portasze, wybrańcy*), a także dbałość o ich stan. W ten sposób wzmacniano lub remontowano także kamienno-drewniane szańce przy granicy z Węgrami. Niekiedy zresztą Wałasi byli specjalnie w tym celu

⁷ Na Śląsku Cieszyńskim, w mowie potocznej częściej używa się określeń: „salaśnictwo”, „salaś”, „salaśnicy”.

⁸ V. Davídek, op. cit., Praha 1940, s. 13–16, 62, 63, 70; J. Macůrek, op. cit., s. 214; por. *Urbarz Cieszyński z 1577; Urbarz cieszyński z 1621; Opis powinności wałaskich z 1647 roku, Acta Historica Silesiae Superioris*, red. I. Panic, t. 15, Cieszyn 2004.

osadzani na pograniczach. Pilnując interesów poszczególnych władców, chronili samych siebie i własne interesy.

W okresie największego natężenia wędrówek, od połowy XVI do połowy XVII wieku, Wałasi cieszyńscy, kisuccy czy morawscy nie byli przywiązani do ziemi jak większość chłopstwa. Jako że formalnie nie byli poddaniymi i mogli się swobodnie przemieszczać, nie przejawiali wówczas nastrojów antyfeudalnych⁹. W odróżnieniu od sytuacji na wielu innych terenach, na Śląsku Cieszyńskim i Morawach nie powstawały też wsie na prawie wołoskim. Nie spotykało się tam wałaskich *kniazów*, ale jedynie *województów*, choć funkcjonowały wspomniane już normy zwyczajowe, rządzące relacjami ekonomicznymi pomiędzy Wałachami a tzw. zwierzchnością¹⁰. Zgodnie ze zwyczajem, stada wałaskie pędzono na jesień i część zimy „na doły”, niekiedy znajdujące się dość daleko od obszarów górskich. Tradycja ta przetrwała w części Karpat Zachodnich do XX wieku. Wędrowano nawet w okolice Puszczy Sandomierskiej. Jak stwierdzają polscy badacze, w przypadku Beskidu Śląskiego stada były pędzone na pogórze cieszyńskie do Bażanowic, Wilamowic, Kostkowic, Dębowca, Godziszowa, Kończyc Wielkich, Strumienia, Górek Wielkich, Jaworza, Jasienicy, Ligoty, Trzycieża, Michałkowic, Toszonowic. Spotykano je także na Górnym Śląsku, w okolicach Goczałkowic, Pawłowic, Rudołtowic, Miedznej i Kochłowic¹¹.

Podobnie jak na innych obszarach, kolonizacji wołoskiej towarzyszyła często tzw. kolonizacja kopieniacka lub polaniarska (*pasiekarska*), przemieszczająca się od strony pogórzy ku lasom. Tworzone w ten sposób zaczątki nowych siedzib — kopanic — i polan czyli *pasiek* (stąd np. miejscowa nazwa *Zapasieki*), upowszechniły się na Śląsku Cieszyńskim wraz z nadejściem ludności wałaskiej. Część z nich z czasem ograniczyła typowo ekstensywne pasterstwo, osadzając się na stałe. Uczestniczyli także w kolonizacji polaniarskiej, karczowali lasy pod uprawy, schodzili do dolin, otrzymywali nadziały ziemi i mieszały się etnicznie z miejscową ludnością¹².

Jak stwierdzają, częściej niż polscy badacze sięgający po tematykę wałaską na Śląsku Cieszyńskim czescy historycy, po wojnie trzydziestoletniej w zagospodarowaniu obszarów górskich dominowała już miejscowa ludność. Według urbarza

⁹ J. Macurek, op. cit., s. 112–114, 119–123, 133–171; zob. także *Urbarz Cieszyński z 1577*.

¹⁰ J. Macurek, op. cit., s. 114–116; K. Kadlec, *Valaši a valašské pravo*, s. 433. Wołosi w Karpatach Zachodnich często powoływali się na treść przywilejów wystawionych dla tej ludności wcześniej w Karpatach Wschodnich, które były potem potwierdzane, m.in. przez króla Macieja Korwina w 1474 r. i kolejnych władców w XVI w., dla Wałachów z ziem zamków orawskiego oraz likawskiego. Stały się one prawami zwyczajowymi (m.in. czasowa „wolnizna” od lokalnych dziesięcin, podatków na rzecz władzy centralnej, różnych „robót”, a także od spraw „samorządowych”, odnoszących się np. do urzędu wojewody wałaskiego, wypasu w dobrach dominialnych, opłat za pastwiska). Tekst przywileju z 1474 r.: K. Kadlec, *Valaši a valašské pravo*, s. 494–496.

¹¹ K. Dobrowolski, *Studia na kulturę pasterską*, s. 33–34, 43–44; B. Koczyńska-Jaworska, *Wędrówki pasterskie w Beskidzie Śląskim*, „Etnografia Polska” 1961, t. 5, s. 228–229.

¹² Szerzej P. Kłapyta, op. cit., s. 17–20. Autor ten wymienia i stara się merytorycznie obalić kilka *mitów*, związanych z Wołochami (że jakoby byli wyłącznie pasterzami, koczownikami (nomadami), osadzali się tylko w górach).

frydeckiego państwa stanowego z 1580 r., na jego obszarze wypasano wówczas 5000 owiec, a według urbarza „wałaskiego” z 1647 roku w dobrach Komory Cieszyńskiej 10 677 na 30 sąłaszach, nie licząc bydła i kóz¹³. W przypadku Beskidu Śląskiego, szczyt rozwoju szałasnictwa wałaskiego przypadł na pierwszą połowę XVIII wieku, gdy w dobrach kameralnych wypasano kilkanaście tysięcy owiec. Na mapie Śląska Cieszyńskiego z 1724 roku zaznaczono 50 szałasów. Przyczyniły się do tego m.in. edykty habsburskie, zezwalające na sprzedaż „kameralnych” łąk górskich. Dzięki temu na stałe zasiedlono obszary powyżej wsi Istebna, wcześniejsze próby karczowania lasów i budowania siedlisk były tam formalnie zakazane ze względu na bliskość granicy polskiej i węgierskiej. W latach 1718–1766 sprzedano wałaskim osadnikom ponad 2 500 hektarów pastwisk, których część i tak już była wcześniej przez nich dzierżawiona, a niektóre rodziny próbowały także osiedlać się w zakazanej strefie przygranicznej. W tych czasach powstała, już legalnie, nadgraniczna wieś Koniaków (1712 r.), zaludniły się doliny Wisły, Olzy i Łomnej. Nazwy wałaskich szałasów tworzono od właściciela największego stada lub miejsca pochodzenia mieszkańców. Wśród pasterzy wałaskich przeważały osoby pochodzenia miejscowego, które już od pierwszej połowy XVII wieku mogły sprawować funkcję miejscowych *wojewodów*. Tytuł ten nie był w cieszyńskim Beskidzie Śląskim dziedziczny, inaczej niż na Morawach. *Wojewodowie* „urzędowali” w takich miejscowościach, jak Jabłonków, Nawsie, Boconowice, Mosty koło Jabłonkowa, Wiśla, Brenna, Ligotka Kameralna, Raszkowice, Ligota Górna. Ponadto w Jabłonkowie funkcjonował odrębny sąd wałaski. Z kolei na Morawach znane są siedziby *wojewodów* w Rożnowie, Wsetinie i Kozłowicach. Stopniowo władze feudalne ograniczały tę formę „samorządowości”, a więc i zwyczajowe prawa wałaskie. Wpływały na wybór *wojewodów*, czyniąc z nich swoich urzędników i narzucając Wałachom coraz większe ciężary feudalne¹⁴. Generalnie jednak, wywodząca się z przełomu wieków średnich i nowożytnych świadomość odrębności ludności wałaskiej jako elementu napływowego i obcego, utrzymywała się na omawianym pograniczu jeszcze przez wiele dziesięcioleci.

OKOLICZNOŚCI I KIERUNKI MIGRACJI

W kwestii genezy migracji wołoskich w stronę Śląska, Kisuc i Moraw przywoływano w niniejszym artykule historycy są zgodni, że tak jak na innych obszarach złożyło

¹³ J. Macůrek, op. cit., s. 111; A. Grobelný, B. Pitronová, *Urbár Těšínské Komory z r. 1647*, Opava 1960; *Opis powinności wałaskich*.

¹⁴ V. Prasek, *Kolik bylo valašských vojvodství?*, „Selský archiv” 1903, t. 2, s. 83–92; J. Macůrek, op. cit., s. 150–151, 292–302, 319–324; J. Chlebowczyk, op. cit., s. 144–145; J. Štika, *Moravské Valašsko*, s. 21, 28; J. Al Saheb, *Valašska kolonizace na Těšínsku v 16.–18.století [w:] Těšínsko v proměnách stáletí. Sborník přednášek z let 2008–2009 k dějinám Těšínského Slezska*, red. D. Pindur, Český Těšín 2010, s. 71–77; J. Spyra, *Śląsk Cieszyński w okresie 1653–1848. Dzieje Śląska Cieszyńskiego*, t. 4, Cieszyn 2012, s. 136–139. Por. I. Panic, *Śląsk Cieszyński w początkach czasów nowożytnych*, s. 253–254.

się na nie kilka czynników. Po pierwsze, kwestią jak najbardziej naturalną przy eksywnym sposobie gospodarowania Wołochów było ciągłe poszukiwanie pastwisk. Proces ten wiązał się ze zjawiskiem przeludnienia, co zmuszało lokalną zwierzchność do intensyfikowania działań osadniczych na terenach uważanych wcześniej za ziemie niczyją (*terra nullius*). Po drugie, ważne dla rozwoju migracji wołoskich były interesy miejscowych feudałów a zwłaszcza chęć zwiększenia dochodów w dobie kryzysów finansowych, epidemii, wojen, dotyczących choćby Górne Węgry od II połowy XV wieku. Katastrofy naturalne (w tym także skutki zmian klimatycznych¹⁵) i wojenne powodowały ubożenie miejscowego chłopstwa, nasilały zbiegostwo. W nędzę popadali także Wołosi. Zwiększano im ciężary fiskalne, co zmuszało do szukania lepszych miejsc dla działalności gospodarczej. Chętnie więc przenosili się tam, gdzie obiecywano im lepsze warunki. I wreszcie, u podstaw migracji Wołochów leżała chęć wykorzystania ich działań osadniczych i gospodarczych przez lokalnych notabli w kierunku umacniania feudalnej zwierzchności nad obszarami, które były wykorzystywane pastersko. Rzecz jasna, zamiary te mogły przejść do fazy realizacji tylko wtedy, gdy ich główni bohaterowie, czyli Wołosi, stanowili społeczność ekonomicznie pożądaną, a tak najwidoczniej było.

Dlatego też, nagle pojawienie się informacji źródłowych o tej grupie pasterzy na pograniczu polsko-węgierskim cytowani historycy wiążą ze skutkami wcześniejszych zaburzeń politycznych, związanych z wojnami pomiędzy Polską a królem Węgier Maciejem Korwinem (1471–1479), cesarzem Ferdynandem I a Janem Zapolyą (1526–1538) czy najazdami osmańskimi. W skali regionalnej Wołosi pojawiają się m.in. w związku z objęciem w 1497 roku urzędu biskupa ołomuńskiego przez Stanisława Turzo ze Spisza. Ich obecność utożsamia się także z przejęciem, w 1529 roku, dóbr zamku Streczno, na południe od Żyliny, przez Jana i Mikołaja Kostków oraz ich rywalizacją z rodziną Podmanickich, która przejęła od Sunneghów zamek Budziatyn, na północ od Żyliny. Chęć wydzwignięcia z upadku wsi i zasiedlenia spornych obszarów, które dobrze rokowały gospodarczo, sprzyjały napływowi społeczności wałaskich i ich osadnictwu także na pograniczu śląsko-kisucko-morawskim¹⁶.

¹⁵ Chodzi o skutki tzw. małej epoki lodowej, czyli ochłodzenia klimatu między XIV a XIX w., które w Europie zmniejszyło wydajność tradycyjnych form rolnictwa; zob. G. Jawor, *La colonisation valaque sur les versants nord des Carpates pendant le Petit Âge Glaciaire (aux XIe et XVIe siècles)*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et studia” 2018, t. 25, s. 251–268.

¹⁶ W świetle aktualnego stanu badań, Wołosi (z przewagą etnicznych Rumunów) napłynęli na obszar Małopolski Wschodniej na początku XV wieku z regionu Maramuresz i Mołdawii (jej części zwanej Bukowiną), przez Ruś Podkarpacką/Zakarpacką, Pokucie oraz Ruś Halicką. Wędrowali również północną stroną dzisiejszej Słowacji przez Zemplin, Szarysz i Spisz. Do wędrowki przyłączała się miejscowa ludność ruska, a sami Wołosi ulegali rutenizacji. Potem, docierając do Karpat Zachodnich, Liptowa, Orawy, Kisuc i Żywiecczyny, znaleźli się w oddziaływaniu wpływów etnicznych słowackich oraz polskich. Niektórzy badacze sugerują, że istniał dodatkowy szlak migracji, wiodący od Bałkanów przez Nizinę Węgierską w stronę słowackiego Gemeru. Zob. P. Kłapyta, op. cit., s. 10–16.

U progu okresu międzywojennego opinie na temat przybycia ludności wałaskiej na omawiany obszar porównał oraz wydał w 1916 roku czeski etnograf Karel Kadlec¹⁷. Przeważnie formułowali je etnografowie i językoznawcy. Niektórzy badacze twierdzili, iż chodziło już o drugą połowę XIII wieku (Josef Válek¹⁸), na skutek najazdu tatarskiego na Węgry lub najpóźniej o koniec XIV wieku (Vincent Prasek¹⁹). Sam Kadlec opowiadał się za pierwszą połową XVI wieku, przywołując podane przez Praska i Válka, a wspomniane wyżej cieszyńskie dokumenty cechowe z lat czterdziestych tego stulecia. Istnieje zgoda co do tego, że pasterze górscy, przybywający na pogranicze śląsko-kisucko-morawskie, nie byli elementem autochtonicznym, jako że wcześniej przebywali na Spiszu. Na Spisz dotarli w XV wieku z etnicznego pogranicza rumuńsko-rusińskiego i rusińsko-polskiego, a wcześniej z ziem współczesnej Rumunii. Jak pisał Prasek, nazwę *Valach* przejęli Czesi od Słowaków, z węgierskiego słowa *Olah*, co miało potwierdzać kierunek, skąd Wałasi napływali na pogranicze śląsko-morawskie. Zróżnicowane opinie istnieją w odniesieniu do tego, skąd pierwsi Wołosi pojawili się na Morawach: bezpośrednio z Kisuc (od strony Węgier a dzisiejszej Słowacji) lub ze Śląska Cieszyńskiego, gdzie już wcześniej odnotowano ich obecność. Z analiz przeprowadzonych przez Kadlca i częściowo Válka wynika, że na Morawy przechodzili Wałasi z obu tych kierunków. Prawdopodobnie tak samo z obu stron dotarli oni i na Śląsk Cieszyński — od strony polskiej Żywiecczyny i węgierskiego żupaństwa trenczyńskiego. Jednak według Kadlca, dokładniejsze poznanie kierunków migracji śląskich i morawskich Wałachów byłoby możliwe dopiero po uzyskaniu wiarygodnych informacji na temat ich dziejów na Żywiecczynie i w Trenczyńskim, którymi najwyraźniej on sam podówczas jeszcze nie dysponował. Z publikacji Kadlca wynika, że badacze zwracali również uwagę na występowanie drugiej, młodszej fazy kolonizacji wołoskiej, typowej dla osadnictwa polaniarskiego, którą Válek datował na XVI i XVII wiek²⁰. Prezentując w 1919 roku wspomniane wyżej opinie o pierwszych śladach nomadów na Śląsku i Morawach, polski geograf Ludomir Sawicki opowiadał się za ich datowaniem na koniec XV i początek XVI wieku, z czym godziła się także większość późniejszych znawców przedmiotu²¹.

¹⁷ K. Kadlec, op. cit.

¹⁸ Zob. J. Válek, *Poznámky k mapě moravského Valašska*, „Časopis Moravského muzea zemského” 1907, t. 7, s. 51–85; 1908, t. 8, s. 81–118; 1909, t. 9, s. 109–130; 1910, t. 10, s. 133–146, 289–304; 1911, t. 11, s. 123–135.

¹⁹ V. Prasek, *Valaši na Frýdecku*, „Věstník Matice Opavské” 1895, t. 5, s. 1–8.

²⁰ K. Kadlec, op. cit., s. 411, 412, 415–416, 418.

²¹ L. Sawicki, *Szalaśnictwo na Wołoszczyźnie Morawskiej (wędrówki pasterskie w Karpatach II)*, „Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne” 1919, t. 14, s. 126–127, 131; idem, *Szalaśnictwo na Śląsku Cieszyńskim (wędrówki pasterskie w Karpatach III)*, „Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne” 1919, t. 14, s. 169. Odrzucano także opinie, przeważnie pochodzące od językoznawców, o wczesnośredniowiecznej obecności Wołochów w Karpatach Zachodnich. Por. N. Drăganu, *Români în veacurile IX–XIV pe baza toponimiei și a onomasticeii*, București 1933. Z kolei poglądy polskiego romanisty Ludwika Łukasika i częściowo Kazimierza Dobrowolskiego są zapewne formułowane pod wpływem wniosków Drăganu i Sawickiego, ale z zastrzeżeniem, że było je-

Najobszerniej o szlakach migracyjnych i kolonizacji wałaskiej na pograniczu śląsko-kisucko-morawskim pisał jednak czeski historyk Josef Macůrek, w swojej pomyślniejszej publikacji z 1959 roku. Nikt przed nim, ani nikt po nim nie przejrzał, nie przeanalizował i nie porównywał tak obszernego materiału źródłowego oraz historio-graficznego na ten temat. Nie bez znaczenia był zapewne i kontekst społeczno-polityczny czasów powstawania tej publikacji. Czescy, słowaccy i polscy badacze dziejów nowożytnych skupiali się wówczas na kwestii chłopskiej i w jej ramach lokowali także kolonizację wołoską. Badania te prowadzono przy uwzględnieniu marksistowskiej metodologii walki klas. Pomimo to, zgromadzony przez Macůrka materiał fakto-graficzny ma nieocenioną wartość. Przede wszystkim historyk ten po raz kolejny potwierdził, że kwestia wołoska to przede wszystkim problem związany z przeobrażeniami gospodarczymi Karpat. Jednocześnie postawił szereg pytań, próbując zmierzyć się także z takimi wyzwaniem badawczymi, jak przebieg szlaku wędrówek wołoskich w stronę zachodnich rubieży Karpat, czy umiejscowienie pierwotnych siedzib cieszyńskich, morawskich i kisuckich osadników wałaskich. Poruszył także zagadnienia liczebności i przynależności etnicznej ludności wałaskiej, jej odrębności kulturowej oraz asymilacji z ludnością miejscową.

Josef Macůrek potwierdził wcześniejsze wnioski z publikacji Kadlca, że nie ma źródłowych przekazów o przybyciu ludności wałaskiej na interesujący nas teren sprzed II połowy XV wieku. Potwierdził również, że na obszar Beskidu Śląskiego te pierwsze penetracje wałaskie a potem już ruch kolonizacyjny, szukający nowych miejsc pod szałasnictwo, wyszedł nie tylko z Kisuc ale i z Beskidu Żywieckiego, który znajdował się w granicach Królestwa Polskiego²². Początkowo Wałasi przybywali małymi grupkami, potem w większej liczbie, jednak w tym okresie byli jeszcze żywiołem bardzo ruchliwym. Jeśli pojawiali się sezonowo, to poniżej swoich obszarów wypasowych gromadzili się na dłużej tylko na obrzeżach ówczesnych wsi, w górnych biegach rzek, na końcu dolin. W późniejszych czasach w miejscach tych powstawały osady. W tym pierwszym okresie tylko nieliczni Wałasi porzucali czasowo lub na stałe pasterstwo i osiadali na pogórzcu, w tym także w miastach. Macůrek jednak doszedł do wniosku, że wbrew wcześniejszym ustaleniom, także na omawianym pograniczu w okresie osadnictwa wałaskiego nie ustawało osadnictwo kopieniackie, postę-

dynie *prawdopodobne*, iż pierwsi pasterze rumuńscy pojawili się w Beskidach Zachodnich w XIII w., jako że nie miało to pokrycia w źródłach pisanych. L. Łukasik, *Obustronne stosunki językowe rumuńsko-polskie w słownictwie, toponomastyce i onomastyce*, „Sprawozdania z czynności i posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności” 1936, t. 14, s. 267; K. Dobrowolski, *Dwa studia nad powstaniem kultury ludowej w Karpatach Zachodnich* [w:] *Studia Historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*, t. 2, Kraków 1938, s. 181–246.

²² J. Macůrek, op. cit., s. 55. W tej sytuacji budzą zdziwienie opinie I. Korbelařovej i R. Žáčka, że Wołosi przybywali na Śląsk Cieszyński tylko z Górnych Węgier, choć badacze ci powołują się na publikacje Macůrka; I. Korbelařová, R. Žáček, *Těšinsko — země Koruny české / Ducatus Tessinensis — terra Coronae Regni Bohemiae (k dějinám knížectví od počátku do 18. století)*, Český Těšín 2008, s. 109. Podobnie pisze I. Panic, *Śląsk Cieszyński w początkach czasów nowożytnych (1528–1653)*, s. 252. Z kolei słuszne wnioski J. Macůrka podejmuje J. Al Saheb, op. cit., s. 73.

pujące w kierunku obszarów leśnych. Podobnie było z osadnictwem polaniarskim, którego migracje wałaskie nie zdominowały liczebnie. Co więcej, jak wspomniano wyżej, Wałasi z czasem sami w nim uczestniczyli, asymilując się z innymi osadnikami²³. Mieli oni także chronić Księstwo Cieszyńskie przez atakami rabunkowymi *Słowaków* z węgierskiej strony oraz nielegalnym przechodzeniem przez granicę stad owiec na wypas. W celu zmotywowania ich do tego zadania, w XVII wieku przydzielano cieszyńskim osadnikom wałaskim w czasowe użytkowanie pastwiska położone na śląskich rubieżach, m.in. na Herczawie, przysiółku wzmiankowanej po raz pierwszy w 1621 roku wsi Jaworzynka. Podobne rozwiązania dotyczyły wzniesień Kikuli, Maciejki i Stefanki, które znajdowały się powyżej późniejszej wsi Istebna, wzmiankowanej po raz pierwszy w 1577 roku²⁴.

Z roku 1522 pochodzą przekazy źródłowe o przechodzeniu grup pasterzy wałaskich na północno-wschodnie Morawy, zwłaszcza na obszar należący do biskupa ołomunieckiego Stanisława Turzo (hukwaldzkie państwo stanowe), który wspierał ich osadnictwo. Istnieje także jednak przekaz wskazujący, że ktoś z tej grupy mógł pojawić się na Morawach już pod koniec XV wieku. Niezależnie od tego, Macúrek podkreśla, wskazując na obserwacje Kadlca, że na Morawy dotarły dwie fale migracji wałaskiej. Pierwsza, od zachodu (od strony Śląska Cieszyńskiego, a więc także z Żywiecczyzny), pojawiła się nie wcześniej niż w latach dwudziestych XVI wieku. Odtąd Wałasi cieszyńscy i żywieccy wędrowali ze swoimi stadami na większym obszarze, pomiędzy majątnością ziemską o nazwie państwo żywieckie w Polsce, Księstwem Cieszyńskim a państwem hukwaldzkim na Morawach. W drugiej połowie XVI stulecia napływali oni od strony śląskiej już większymi grupami. W pierwszej połowie XVI wieku, za zezwoleniem biskupstwa w Ołomuńcu, na Morawy dotarła także druga fala, czyli Wałasi kisuccy. Pochodzili oni przeważnie z ziem należących do rodu Podmanickich. Migrację tę przerwał spór graniczny pomiędzy Budziatynem a Ołomuńcem, dotyczący pasma Jaworników. Panowie na Budziatynie starali się wówczas zacieśnić kontrolę nad terenami eksploatowanych przez „swoich” osadników wałaskich.

Kolejni Wałasi kisuccy pojawili się na Morawach kilkadziesiąt lat później. Są oni identyfikowani z pasterskimi wędrownkami, od granic węgierskich, wzdłuż lewego brzegu Morawy i jej lewobrzeżnych dopływów, ku morawskim Kozłowicom i Frensztatowi²⁵. W drugiej połowie XVI wieku wspierane przez Podmanickich wędrownki osadników wałaskich z Kisuc, którzy przybyli tam przez Orawę ze Spisza na początku XVI wieku, prowadziły nie tylko na Morawy, ale i na południowe rubieże Śląska Cieszyńskiego. Z kolei już wcześniej, w latach trzydziestych XVI wieku, na Kisucach pojawiali się także Wałasi cieszyńscy i żywieccy, zachęceni do tego przez

²³ J. Macúrek, op. cit., s. 75–81, 95.

²⁴ Zob. *Urbarz Cieszyński z 1577*; J. Macúrek, op. cit., s. 112–114, 135–136, 156–158. W 1924 r. Herczawa została przyłączona do Czechosłowacji.

²⁵ J. Macúrek, op. cit., s. 55, 58–60, 83–84.

Kostków ze Streczna. Poza tym, podobnie jak przez Beskid Śląski, także na Morawy i Węgry prowadziły liczne drogi zbiegostwa chłopskiego, rozwijała się kolonizacja kopieniacka i polaniarska. Z czasem wędrówki Wałachów cieszyńskich za przełęcz jabłonkowską w pierwszej połowie XVI wieku, popierane przez panów na Cieszynie, doprowadziły do zaostrzenia ich sporów granicznych nie tylko z Podmanickimi, a od 1545 roku ponownie z Sunneghami z Budziatyna, ale i z rywalami tych drugich, Kostkami, natomiast po 1556 roku z rodziną Dersffy ze Streczna, do których należało położone na północ od wrogiego im zamku Budziatyn miasto Krasno²⁶. Wnosząc na podstawie omawianej literatury można więc powiedzieć, że to właśnie obszary pogranicza Górnych Kisuc na południe od śląskiej przełęczy jabłonkowskiej i na zachód od żywieckiej przełęczy zwardońskiej mogą być dobrą egzemplifikacją wykorzystywania Wołochów w sporach granicznych, już nie tylko jako świadków w sądach, strażników, osadników na strategicznych obszarach, obrońców przed rabusiami, ale i do tworzenia faktów dokonanych, nie tylko poprzez „bacowanie” na terenach spornych, ale i wyprawy łupieżcze, czy odwetowe przeciwko sąsiadom, w których poszczególne grupy wałaskie występowały przeciwko sobie²⁷. Można powiedzieć, że w takich sytuacjach pobratymstwo kulturowe pomiędzy nimi nie miało znaczenia, tym bardziej, że nie wytworzyli oni nigdy własnej, odrębnej wałaskiej czy ogólnie wołoskiej tożsamości etnicznej, ani poczucia więzi terytorialnej i emocjonalnej ze swoimi pierwotnymi siedzibami.

Spory pomiędzy książętami cieszyńskimi a Węgrami, o wycinanie lasów na krańcach Górnych Kisuc i powyżej Krasna najczęściej wiązały się ze sporami o prawo do migracji osób przekraczających granicę międzypaństwową w celach pasterskich. W opisywanym rejonie pogranicznym spierano się o kontrolę nad terenem między osadą Czadca (pierwsza wzmianka z 1565 r.), powstałą w wyniku wędrówki przede wszystkim grup wałaskich od strony Żyliny a przełęczą jabłonkowską, przez którą przemieszczali się Wałasi cieszyńscy. Wałasi ze strony węgierskiej pojawiali się, a także osiedlali nawet na terenie późniejszej Istebnej czy w Beskidzie Żywieckim. W drugiej połowie XVI wieku bardziej mobilni i ekspansywni w okolicach Czadcy byli jednak pasterze ze Śląska. Przy poparciu książąt cieszyńskich i Kostków ze Streczna posuwali się oni aż do rzek Czadeczki (szerzej zob. przypis 32) i Kisucy, które wraz z osadą Czadca były uznawane przez panów cieszyńskich za właściwe granice Śląska. W tym samym rejonie pojawiali się również Wałasi żywieccy z dóbr Komorowskich. Wszystkie strony starały się na trwałe osiedlić „swoich” Wałachów w spornej strefie, licząc na dalsze przychody z pasterstwa. Dodajmy, że powstanie Czadcy korespondoowało z parciem Cieszyna w kierunku zabezpieczenia Księstwa od strony południowej. W 1578 roku na przełęczy jabłonkowskiej wzniesiono pierwszy szaniec obronny, na wieść o niebezpieczeństwie osmańskim, które narastało od strony Węgier. Pod koniec XVI wieku w okolicach Czadcy pojawili się także kolejni pretendenci do tych

²⁶ Ibidem, s. 82–84; *Čadca a okolie*, red. P. Maráky, L. Šeliga, Martin 1981, s. 44–46.

²⁷ Ostatnio szerzej na ten temat zob. D. Velička, op. cit.

ziem, Turzonowie z Bytczy. W 1598 roku założyli wieś Turzówka, a w 1619 roku osady Oleszna i Wysoka. Strony sporu ostro ze sobą rywalizowały — niszczone zabudowania sezonowe i rabowano dobytek nie „swoich” osadników. Sytuacji nie zmieniły komisje graniczne, które zwoływano w roku 1580, 1598 i 1611.

Uгода między Cieszynem a Budziatynem, podpisana w 1616 roku z myślą o pacyfikacji sporu, świadczyła o narastaniu różnic w podejściu do gospodarowania na granicy śląsko-węgierskiej. Według jej postanowień, Wałasi cieszyńscy oraz budziatyńscy mogli wypasać stada na spornych terenach wyłącznie w godzinach dopołudniowych. Nie wolno im było wznosić żadnych nowych trwałych budowli, natomiast budowle powstałe wcześniej mogły pozostać. W gorszej sytuacji znajdowali się Kisucanie, którzy z powodu odległości nie byli w stanie sprostać czasowym ograniczeniom w wypasie. Ich stada mogły dotrzeć do wyznaczonych pastwisk najwcześniej w godzinach południowych. Poddani budziatyńscy zobowiązali się płacić podatki Cieszynowi, co w pewnym stopniu oznaczało uznanie jego jurysdykcji po węgierskiej stronie przełęczy jabłonkowskiej. Ponadto, na skutek machinacji ze strony pisarza książecego, „Ślązacy” zyskali prawo wypasu swoich stad na całym obszarze spornym, z kolei Wałasi z południa tylko na terenie do Czadeczek i Kisucy, przez co czuli się dodatkowo pokrzywdzeni. O wypasie kisuckich owiec na Śląsku nie było oczywiście mowy. W rezultacie umowy z 1616 roku, na przedpolach Czadecy dominowali więc Wałasi cieszyńscy. Często nie dotrzymywali oni i tak korzystnego dla siebie porozumienia, przedłużając pobyt swoich stad, zakładając szałas i przenikając do dolin. Dopiero w latach trzydziestych i czterdziestych XVII wieku sytuacja uległa zmianie. Po południowej stronie przełęczy jabłonkowskiej częściej zaczęli pojawiać się bardziej ekspansywni Wałasi, zwani w dokumentach *Słowakami*. Osłabione wojną trzydziestoletnią Księstwo Cieszyńskie nie było w stanie skutecznie przeciwstawić się tej grupie. Nowi przybysze także jednak płacili cieszyńskim urzędnikom podatek z wykorzystywanych pastwisk, położonych między Czadczą a przełęczą jabłonkowską. W pierwszej połowie XVII wieku powstały również należące do Budziatyna „czadeczek” wsie: Gorzelica, Świerczynowiec, Rakowa (wzmiankowane w 1635 r.), Staszków (1640), Czarne, Oszczadnica (1641)²⁸.

W latach wojny trzydziestoletniej ostatni władca z rodu Piastów w Księstwie Cieszyńskim Elżbieta Lukrecja starała się likwidować problemy wywołane przez narastające migracje ludności od strony Czadecy. Co ciekawe, dopiero w pierwszej połowie XVII wieku pojawiają się w cieszyńskich źródłach nazwy identyfikowane z gospodarką szałasniczą a także obce nazwy geograficzne o wpływach wschodnio-karpackich, które dotarły również na Morawy. Zdaniem badaczy, świadczyło to o nastaniu dodatkowej fali kolonizacyjnej. W Beskidzie Śląskim i na Morawach pojawiali

²⁸ Zob. M. Gotkiewicz, *Polskie osadnictwo Czadeczek i Orawy*, Katowice 1939, s. 27–33; J. Macůrek, op. cit., s. 90, 104–105, 123–126, 130–131, 138–139, 153–156; *Čadca a okolie*, s. 44–47; I. Žilinčík, *Stručný náčrt osídlení horných Kysuc a hraničných sporov o toto územie [w:] Czadecka ojcovizna*, red. K. Nowak, Lublin 2000, s. 27–31; D. Velička, op. cit.

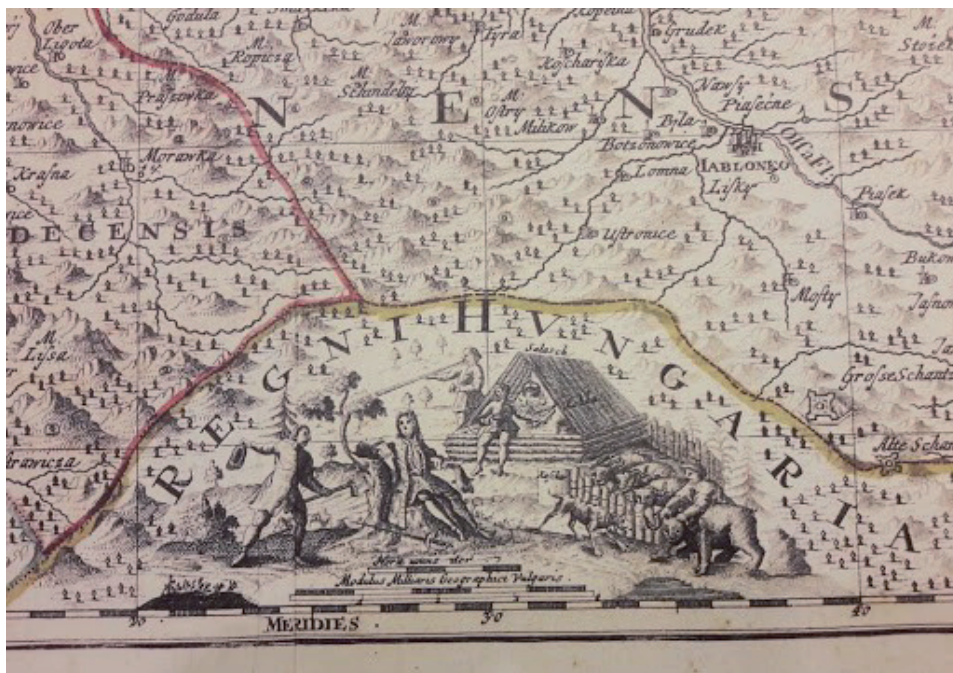
się wówczas zresztą nie tylko Wałasi słowaccy i rusińscy, ale także migranci wojenni (w tym uchodźcy religijni), czy dalsi zbiegli chłopci. W pierwszej połowie XVII wieku na Śląsku Cieszyńskim powstały kolejne osady górskie, jak Wisła, Istebna, Boconowice, Jasnowice, Jaworzynka, Morawka, Stare Hamry, Tyra. Nadal walczono o dostęp do pastwisk w pobliżu granic państwowych. Na pobliskich Morawach wybuchały antyfeudalne rebelie chłopskie, w których także uczestniczyli Wałasi. Natomiast w trakcie kolejnych fal związanych z kolonizacją obszarów górskich ludność określana jako Wałasi wyraźnie już ustępowała pod względem liczebności innym osadnikom²⁹.

Należy dodać, że spory w tzw. okręgu czadeckim trwały także po ustanowieniu w 1654 roku na obszarze Księstwa Cieszyńskiego habsburskiego latyfundium ziemskiego, czyli Kamery (w regionie używano i używa się nazwy „Komora”) Cieszyńskiej (*Teschener Kammer*). Zaostrzały się one pod wpływem narastania zbiegostwa chłopów. Od strony Śląska nacierali dodatkowo najemnicy wojskowi, a panowie z Budziatyna i Streczna wykorzystywali słabość Cieszyna i siłą usuwali „Ślązaków” z obszarów, do których aspirowali. Na południowych rubieżach Księstwa Cieszyńskiego budowano też kolejne umocnienia przeciwko Turcji osmańskiej i antyhabsburskim spiskowcom z Węgier. W pierwszej połowie XVIII wieku obejmowały one już obszar od przełęczy jabłonkowskiej po śląską wieś Koniaków, która przylegała do granicy z Królestwem Polskim. Cesarscy oficerowie ze Śląska niechętnym okiem patrzyli na karczunek lasów po stronie węgierskiej i zabraniali wypasu owiec w strefie „zmilitaryzowanej”. To skutkowało potyczkami pomiędzy mieszkańcami czadeckich wsi a *hajdukami* i tzw. *wybrańcami*, którzy pilnowali szańców. Także jednak od strony węgierskiej zapuszczano się w wyprawach rabunkowych na Śląsk, nawet na odległość kilkunastu kilometrów od granicy. Na nic zdały się protesty, posiedzenia komisji granicznych, apele stron konfliktu kierowane do władz w Wiedniu i powoływanie kolejnych świadków przez cesarskich urzędników³⁰. O determinacji władz kameralnych w sporze świadczył fakt, że autor pierwszej mapy Księstwa Cieszyńskiego z 1724 roku (drugie wydanie w 1730 r.) Jonas Nigrini został zwolniony z posady nauczyciela w Cieszynie, aresztowany i ukarany grzywną za to, że wytyczył na niej linię granicy śląsko-węgierskiej wzdłuż głównego grzebienia Beskidów. Mapa została skonfiskowana. Na kolejnej mapie Księstwa Cieszyńskiego, wydanej w 1736 roku w Norymberdze, autorstwa wojskowego kartografa Johanna Wolfganga Wielanda (ponownie wydana w 1800 r.), zaznaczono przebieg granicy na Kisucach już odpowiadający Ślązakom, wraz z informacją, że obszar za przełęczą jabłonkowską aż po Czadecę, *jako niegdyś należący do Śląska powinien być odzyskany*³¹. Ostatecznie przebieg linii granicznej w Czadeckiem

²⁹ J. Macúrek, op. cit., s. 103–104, 149–150, 196–197; J. Al Saheb, op. cit.; I. Panic, *Śląsk Cieszyński w początkach czasów nowożytnych*, s. 170–171; D. Velička, op. cit.

³⁰ V. Štibrány, *Vzburá hornokisuckého l'udu roku 1703*, „Slezský sborník” 1959, t. 4, s. 349–358; J. Macúrek, op. cit., s. 221–225, 238, 276–278; I. Žilinčík, op. cit., s. 32–34.

³¹ Zapis umieszczony na mapie stanowił po I wojnie światowej jeden z argumentów dla części polityków i historyków polskich, mający przemawiać za dążeniami do przyłączenia okręgu czadeckiego

Rycina 1. Pierwszy wizerunek szałasu na pograniczu śląsko-węgierskim. Mapa Nigriniego z 1724 r.

pomiędzy Śląskiem a Węgrami wzdłuż głównego grzebienia Beskidów, a więc wbrew nadziejom panów cieszyńskich, ustaliła w 1793 roku specjalna komisja węgiersko-śląsko-morawska, powołana z rozkazu cesarza³².

go do Polski; M. Gotkiewicz, op. cit., s. 35–36. Zob. W. Semkowicz, *Cieszyńskie a okęg Czadecki*, „Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego” 1919–1920, t. 38, nr 3, s. 22–23; ks. J. Londzin, *Nasze prawa do Czacańskiego*, „Gwiazdka Cieszyńska” nr 45 (13.06.1919); Z. Ondřeka, *Slezsko a Těšinské Slezsko na starých mapach* [w:] *Těšinsko v proměnách staletí*, s. 169–172. (Na mapie Nigriniego widnieje pierwszy zachowany wizerunek szałasu w Beskidzie Śląskim). K. Nowak, *Kwestia słowacka w opiniach polskich na Śląsku Cieszyńskim w latach 1918–1920* [w:] *Śląsk Cieszyński u zarania polskiej i czechosłowackiej niepodległości*, red. K. Nowak, Cieszyn 1999, s. 31–58; idem, *Ziemia Czadecka — jej dzieje i walory krajoznawcze. Badania nad przeszłością górali czadeckich w Czadeckiem i na Bukowinie* [w:] *Polacy z Bukowiny. Ich losy i kultura źródłem tożsamości narodowej*, red. C. Osękowski, Żary 2002, s. 64–84; D. Velička, op. cit., s. 13–15.

³² Zob. np. F. Popiołek, *Początki zasiedlania Beskidów Śląskich*, „IV Rocznik Oddziału PTT Beskid Śląski w Cieszynie”, Cieszyn 1933, s. 40–48. Popiołek zwraca uwagę, że problem z wytyczeniem granicy mógł wynikać również z faktu, iż w Czadeckiem znajdowały się różne rzeki i potoki o tej samej lub podobnej nazwie: Czadeczka, Czadecka Graniczna, Czadecki potok, Czaca. Generalnie jednak chodziło w sporach o granicę wyznaczaną przez dwie rzeki o nazwie Czadeczka, którą dawniej określano zarówno Oszczadnicę, jak i Czerniankę. Obecnie Czernianka zaczyna się dopiero od połączenia Czadeczki ze Skaliczanką.

To, co w Czadeckiem udawało się Wałachom cieszyńskim, nie zawsze udawało się ich „kolegom po fachu” z tzw. państwa frydeckiego. Ród Turzonów z Bytczy, który toczył spory graniczne z panami frydeckimi, skuteczniej przeciwstawił się wypasowi frydeckich owiec po stronie węgierskiej. Natomiast natężenie sporów pomiędzy Wałachami cieszyńskimi i hukwaldzkimi a panami frydeckimi przypadło na pierwszą połowę XVII wieku³³.

Równolegle z pasterskimi ruchami migracyjnymi trwało zbiegostwo. Chłopi uciekali przed pańszczyzną, rugami, wojnami. Uciekano z dóbr „pańskich” do książeńcych czy królewskich i odwrotnie, w poszukiwaniu lepszego życia praktycznie do końca epoki feudalizmu. Zachęcały ku temu „wolnizny” (od 5 do nawet 20 lat), które miały służyć zaludnieniu i zagospodarowaniu pustek. Ulgi nadawane przez panów węgierskich zachęcały zbiegów ze Śląska Cieszyńskiego i Żywiecczyzny. Bez wątpienia miały one wpływ na ewolucję struktury etnicznej w Czadeckiem, ale nie należy przypisywać im, jak to czynił np. polski geograf Marian Gotkiewicz, decydującej roli w procesach migracyjnych i osadniczych na tym obszarze. Z drugiej strony, nie sposób jednoznacznie określić, jaka była charakterystyka etniczna kolonistów wałaskich, przybywających na Górne Kisuce od strony Żyliny i Orawy, z poparciem panów węgierskich. Bez wątpienia mamy jednak do czynienia ze swoistym fenomenem kulturowym, jakim jest trwanie w Czadeckiem polskiej gwary (określanej obecnie przez Słowaków jako *goralske nárečie*) przy jednoczesnym braku polskiej świadomości narodowej. Zjawisko to budziło i nadal budzi skrajne opinie, najczęściej zależne od przynależności narodowej dyskutanta³⁴. Nie należy jednak zapominać, że

³³ J. Macúrek, op. cit., s. 152–153, 312–314.

³⁴ Por. M. Gotkiewicz, op. cit., I. Žiliničik, op. cit., s. 31–32. Ostatnim Polakiem, który badał naukowo Czadeckie, ale tylko od strony językowej, był (ponad 20 lat temu) filolog słowacki Paweł Szczotka z Instytutu Sławiastyki PAN; idem, *O gwarach czadeckich* [w:] *Czadecka ojcowizna*, s. 63–77; idem, *Próba wyznaczenia współczesnej granicy pomiędzy dialektem śląskim i dialektem małopolskim w Czadeckiem (Kisuce. Z pogranicza językowego polsko-słowackiego)*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” 2000, t. 36, s. 135–155. Według badaczy polskich, gwara w Czadeckiem, w zależności od poszczególnych miejscowości, należy do mieszanego obszaru językowego małopolsko-śląskiego. Z nowszych słowackich prac językoznawczych na czoło wysuwają się publikacje Júlii Dudašovej-Kriššákovej z Uniwersytetu w Preszowie: *Goralské nárečia (odraz slovensko-poľských jazykových kontaktov na fonologickej rovine)*, Bratislava 1993; idem, *Goralské nárečia z pohľadu súčasnej slovenskej jazykovedy*, Prešov 2017 oraz Anny Ramšakovej, *Nárečia horných Kysúc v okrese Čadca*, Bratislava 2020. Tzw. gwary góralskie do 1923 r. były określane w nauce czechosłowackiej jako gwary polskie. Według współczesnych badaczy słowackich, gwara czadecka historycznie należy do gwar polskich pochodzenia małopolsko-śląskiego, ale współcześnie już do gwar przejściowych słowacko-polskich, jako część słowackiego obszaru językowego. Należy podkreślić, że polska świadomość narodowa nigdy w Czadeckiem się nie wykrystalizowała, stąd operowanie określeniem „Polacy w okręgu Czadeckim” jest błędne. Z drugiej strony wkład etnosu polskiego w proces kolonizacji części tego obszaru musiał być znaczący. Przebiegał on prawdopodobnie aż do połowy XIX w., skoro zawierająca silne (i słyszalne) cechy polskie miejscowa gwara przetrwała tam do dziś. O ile określenie „etniczni Polacy” należy uznać za niewłaściwe, tak trafne jest stwierdzenie, że są oni narodowości słowackiej, a jednocześnie potomkami ludności etnicznie polskiej. Szkoda, że autor ostatniej monografii Kisuc, dostrzegając tę grupę ludności, nie przeprowadził w pełni naukowej analizy

róznicowane odniesienia językowe, obecne chociażby w nazewnictwie przysiółków z Beskidu Śląskiego (np. *Słowiaczonka, Słowioki, Węgierski, Bojki*), Żywiecczyzny (*Orawiany, Morawianie, Czarnogórcy* — od Czarnej Góry na Orawie — *Młada Hora, Do Bojków*), Czadeckiego (w brzmieniu polskim: *Do Fedora, U Kumanów, Komanówki, Mazurzy, Morawczyki, Polaczek, Ślązakowcy, Żywcakowa*) wskazują, że ruch migracyjny na omawianym pograniczu miał charakter wielokierunkowy³⁵.

Znaczna mobilność ludności wałaskiej na obszarze pomiędzy Wisłą, Kisucą a Ostrawicą może sugerować, że liczebnie stanowiła pokaźną grupę. W związanych z tym kwestiach chodzi jednak głównie o pasterzy, którzy napłynęli na interesujące nas obszary jako „rdzenni” Wałasi, a więc o sytuację migracyjną w wiekach XVI–XVII. Wówczas pojęcie Wałasi nie odnosiło się jeszcze do ogółu mieszkańców z terenów górskich, żyjących i pracujących na sposób „wałaski”. Bez wątplenia, wbrew częstym i potocznym opiniom, w przypadku tych migracji należy brać pod uwagę stosunkowo niewielką populację. W interesującym nas okresie na omawianym pograniczu mogło się osiedlić co najwyżej kilkuset obcych pasterzy wałaskich. I tak, w drugiej połowie XVI wieku, w samym państwie frydeckim (według urbarza w 1580 roku) przebywało około 150 Wałachów (mężczyzn, kobiet, dzieci) i stanowili oni niecałe 10% wszystkich mieszkańców. Także w przypadku dóbr Księstwa Cieszyńskiego (1647 rok) należy mówić o co najwyżej kilkudziesięciu rodzinach (około 150 osób), stanowiących około 25% populacji, żyjącej w tamtejszych górach. Z drugiej strony, należy pamiętać, że dane o liczbie ludności czerpiemy przeważnie z urbarzy, w których nie ujmowano osób nieosiadłych, nieposiadających ziemi transhumancyjnych pasterzy. W kolejnych dekadach trudno było wyłuskać „prawdziwych” Wałachów spośród osadników kopanickich, polaniarskich i zbiegów, osiedlających się w coraz to wyższych partiach gór³⁶. Generalnie pasterzy wałaskich było niewielu, choć wpływ jaki wywarli na gospodarczą codzienność obszarów górskich był ogromny, co dodatkowo podkreśla fenomen tego zjawiska.

PODSUMOWANIE

Po weryfikacji materiału badawczego z dotychczasowych opracowań historycznych należy stwierdzić, że na dzień dzisiejszy pierwsze, uchwycone przez badaczy, ślady (ale tylko ślady) obecności wołoskiej/wałaskiej na pograniczu śląsko-kisucko-moraw-

kwestii zbiegostwa z Żywiecczyzny i Śląska. W tej sprawie, w ogólnym dyskursie na temat Czadeckiego, nadal obowiązują budzące emocje międzywojenne uproszczenia. Por. D. Velička, op. cit., s. 15.

³⁵ S. Szczotka, *Stosunki Żywiecczyzny ze Śląskiem od XVI wieku do upadku Rzeczypospolitej*, Katowice 1938, s. 68–70; F. Popiołek, *Początki zasiedlenia Beskidów Śląskich*, s. 36, 38–39; J. Chlebowczyk, op. cit., s. 54–57; Z. Poniedziałek, *Procesy osadnicze w Państwie Żywieckim (1608–1740)*, „Karta Groni” 1980, nr 9–10, s. 46–53; R. Mrózek, *Nazwy miejscowe dawnego Śląska Cieszyńskiego*, Katowice 1984. Szerzej zob. także: J. Broda, *Gospodarka leśna w dobrach żywieckich do końca XVIII w.*, Warszawa 1956.

³⁶ J. Macurek, op. cit., s. 97–98.

skim pochodzą z końca XV wieku. Większe skupiska tej ludności, przeważnie o charakterze transhumancyjnym, pojawiły się w wieku XVI. Na Śląsk Cieszyński Wałasi napływali z Żywiecczyny i Kisuc, na Kisuce przybyli wcześniej od strony orawskiej oraz żywieckiej. Z kolei na Morawy pierwsze grupy wałaskie weszły od strony Śląska Cieszyńskiego, a następnie także z Kisuc. Generalnie Wałasi, nigdy nie przeważający liczebnie nad innymi mieszkańcami obszarów górskich, przemieszczali się w wielu kierunkach wraz ze stadami pomiędzy Żywiecczyną, Śląskiem Cieszyńskim, Bramą Morawską a Górnymi Kisucami. Oczywiście pozostaje jeszcze problem stanu badań nad interesującą, ale i kontrowersyjną kwestią przynależności etnicznej Wałachów a pograniczu śląsko-kisucko-morawskim, ale jest to temat do osobnych rozważań.

BIBLIOGRAFIA

Źródła opublikowane

- Komorowski Piotr, *Chronografia albo dziejopis żywiecki*, wyd. S. Grodziski i I. Dwornicka, Żywiec 1987.
- Opis powinności wałaskich z 1647 roku*, *Acta Historica Silesiae Superioris*, red. I. Panic, t. 15, Cieszyn 2004.
- Urbarz cieszyński z 1577 r.*, *Acta Historica Silesiae Superioris*, red. I. Panic, t. 9, Cieszyn 2001.
- Urbarz cieszyński z 1621 r.*, *Acta Historica Silesiae Superioris*, red. I. Panic, t. 12, Cieszyn 2003.

Opracowania

- Al Saheb Jan, *Valašska kolonizace na Těšinsku v 16.–18. století* [w:] *Těšinsko v proměnách staletí. Sborník přednášek z let 2008–2009 k dějinám Těšinského Slezska*, red. R. Jež, D. Pindur, Český Těšín 2010, s. 71–78.
- Bacowie i Wałasi, Kultura pasterska na pograniczu polsko-słowackim*, red. E. Kocój, J. Michałek, Cieszyn 2018.
- Broda Józef, *Gospodarka leśna w dobrach żywieckich do końca XVIII w.*, Warszawa 1956.
- Chaloupecký Václav, *Valaši na Slovensku*, Praha 1947.
- Chlebowczyk Józef, *Gospodarka Komory Cieszyńskiej na przełomie XVII i XVIII wieku oraz w pierwszej połowie XVIII wieku*, Wrocław 1966.
- Czajkowski Jerzy, *Czy Wołosi to Włosi?* [w:] *Huculi, Bojkowie, Lemkowie — tradycja i współczesność*, red. J. Cząstka-Kłapyta, Kraków 2008, s. 13–28.
- Czajkowski Jerzy, *Studia nad Lemkowszczyzną*, Sanok 1999.
- Čadca a okolie*, red. P. Maráky, L. Šeliga, Martin 1981.
- Dávidek Václav, *Osídlení Těšinska Valachy. Studie podle urbářů panství z let 1577, 1621, 1692 a 1755*, Praha 1940.
- Dobrowolski Kazimierz, *Dwa studia nad powstaniem kultury ludowej w Karpatach Zachodnich* [w:] *Studia Historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*, t. 2, Kraków 1938, s. 181–246 [odbitka].
- Dobrowolski Kazimierz, *Migracje wołoskie na ziemiach polskich* [w:] *Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Warszawie 28 listopada do 4 grudnia 1930 r.*, t. 1 (Referaty), Lwów 1930 (odbitka).
- Dobrowolski Kazimierz, *Studia nad kulturą pasterską w Karpatach północnych. Typologia wędrowek pasterskich od XIV–XX wieku*, „Wierchy” 1960, t. 29, s. 7–51.
- Dobrowolski Kazimierz, *Studia nad pochodzeniem ludności pasterskiej w Karpatach Zachodnich*, Kraków 1953.
- Drăganu Nicolae, *Români în veacurile IX–XIV pe baza toponimiei și a onomasticei*, București 1933.

- Dudašova-Kriššáková Júlia, *Goralské nárečia (Odras slovensko-poľských jazykových kontaktov na fonologickej rovine)*, Bratislava 1993.
- Dudašova-Kriššáková Júlia, *Goralské nárečia z pohľadu súčasnej slovenskej jazykovedy*, Prešov 2017.
- Gładysz Mieczysław, *Zarys organizacji i planu badań etnograficznych na Śląsku*, „Zaranie Śląskie” 1939, t. 2, nr 4, s. 90–95.
- Gotkiewicz Marian, *Polskie osadnictwo Czadeckiego i Orawy*, Katowice 1939.
- Gobelný Andělín, Pitronová Blanka, *Urbár Těšínské Komory z r.1647*, Opava 1960.
- Jawor Grzegorz, *Ethnic aspects of settlement in ius valachicum in medieval Poland (from the 14th to the beginning of the 16th century)*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et studia” 2015, t. 22, nr 1, s. 47–57.
- Jawor Grzegorz, *La colonisation valaque sur les versants nord des Carpates pendant le Petit Âge Glaciaire (aux XIe et XVIe siècles)*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et studia” 2018, t. 25, s. 251–268.
- Jawor Grzegorz, *Osady prawa wołoskiego i ich mieszkańcy na Rusi Czerwonej w późnym średniowieczu*, Lublin 2004.
- Kadlec Karel, *Valaši a valašské právo v zemích slovanských a uherských. S úvodem podávajícím přehled teorií o vzniku rumunského národa*, Praha 1916.
- Kavuljak Andrej, *Valaši na Slovensku*, Turčiansky Svätý Martin 1933.
- Kłapyta Piotr, *Wołoskie osadnictwo w Karpatach w aspekcie historyczno-geograficznym* [w:] *Kultura pasterska luku Karpat i jej oddziaływanie na kulturę Babiogórców*. Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej przez Babiogórskie Centrum Kultury w Zawoi z okazji 30. „Babiogórskiej Jesieni”, 19 września 2014 r., red. U. Janicka-Krzywda, Kraków–Zawoja 2014, s. 9–26.
- Kopczyńska-Jaworska Barbara, *Wędrowki pasterskie w Beskidzie Śląskim*, „Etnografia Polska” 1961, t. 5, s. 227–231.
- Korbelářová Irena, Žáček Rudolf, *Těšínsko — země Koruny české/ Ducatus Tessinensis — terra Coronae Regni Bohemiae (k dějinám knížectví od počátků do 18. století)*, Český Těšín 2008.
- Londzin Józef, ks., *Nasze prawa do Czacańskiego*, „Gwiazdka Cieszyńska” nr 45, 13.06.1919.
- Łemkowie w historii i kulturze Karpat*, red. J. Czajkowski, Rzeszów 1992.
- Macůrek Josef, *Valaši v západních Karpatech v 15.–18. století. K dějinám osídlení a hospodářsko-spoločenského vývoje jižního Těšínska, jihozápadního Polska, severozápadního Slovenska a východní Moravy*, Ostrava 1959.
- Mrózek Robert, *Nazwy miejscowe dawnego Śląska Cieszyńskiego*, Katowice 1984.
- Nowak Krzysztof, *Kwestia słowacka w opiniach polskich na Śląsku Cieszyńskim w latach 1918–1920* [w:] *Śląsk Cieszyński u zarania polskiej i czechosłowackiej niepodległości*, red. K. Nowak, Cieszyn 1999, s. 31–58.
- Nowak Krzysztof, *Ziemia Czadecka — jej dzieje i walory krajoznawcze. Badania nad przeszłością górali czadeckich w Czadeckiem i na Bukowinie* [w:] *Polacy z Bukowiny. Ich losy i kultura źródłem tożsamości narodowej*, red. C. Osękowski, Żary 2002, s. 64–84.
- Ondřeka Zbyšek, *Slezsko a Těšínské Slezsko na starých mapách* [w:] *Těšínsko v proměnách staletí. Sborník přednášek z let 2008–2009 k dějinám Těšínského Slezska*, red. R. Jež, D. Pindur, Český Těšín 2010, s. 163–184.
- Panic Idzi, *Śląsk Cieszyński w początkach czasów nowożytnych (1528–1653). Dzieje Śląska Cieszyńskiego od zarania do współczesności*, red. I. Panic, t. 3, Cieszyn 2011.
- Pindur David, *Książę czasów przelomu. Kazimierz II cieszyński (1450–1528) i jego władztwo*, Wrocław 2010.
- Poniedziałek Zygmunt, *Procesy osadnicze w Państwie Żywieckim (1608–1740)*, „Karta Groni” 1980, nr 9–10, s. 46–53.
- Popiołek Franciszek, *Historia osadnictwa w Beskidzie Śląskim*, Katowice 1939.
- Popiołek Franciszek, *Początki zasiedlania Beskidów Śląskich*, „IV Rocznik Oddziału PTT Beskid Śląski w Cieszynie”, Cieszyn 1933, s. 34–49.
- Prasek Vincent, *Kolik bylo valašských vojvodství?*, „Selský archiv” 1903, t. 2, s. 83–92.
- Prasek Vincent, *Valaši na Frydecku*, „Věstník Matice Opavské” 1895, t. 5, s. 1–8.
- Ramšáková Anna, *Nárečia horných Kysúc v okrese Čadca*, Bratislava 2020.

- Sawicki Ludomir, *Szalaśnictwo na Śląsku Cieszyńskim (wędrowki pasterskie w Karpatach III)*, „Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne” 1919, t. 14, s. 13–184.
- Sawicki Ludomir, *Szalaśnictwo na Wołoszczyźnie Morawskiej (wędrowki pasterskie w Karpatach II)*, „Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne” 1919, t. 14, s. 81–136.
- Semkowicz Władysław, *Cieszyńskie a okręg Czadecki*, „Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego” 1919–1920, t. 38, nr 3, s. 22–24.
- Spyra Janusz, *Śląsk Cieszyński w okresie 1653–1848. Dzieje Śląska Cieszyńskiego od zarania do współczesności*, red. I. Panic, t. 4, Cieszyn 2012.
- Szczotka Paweł, *O gwarach czadeckich* [w:] *Czadecka ojcowizna*, red. K. Nowak, Lublin 2000, s. 63–77.
- Szczotka Paweł, *Próba wyznaczenia współczesnej granicy pomiędzy dialektem śląskim i dialektem małopolskim w Czadeckiem (Kisuce. Z pogranicza językowego polsko-słowackiego)*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” 2000, t. 36, s. 135–154.
- Szczotka Stanisław, *Stosunki Żywiecczyzny ze Śląskiem od XVI wieku do upadku Rzeczypospolitej*, Katowice 1938.
- Szczotka Stanisław, *Studia z dziejów prawa wołoskiego w Polsce*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1949, nr 2, s. 356–418.
- Štibrány Vojtěch, *Vzbura hornokisuckého l'udu roku 1703*, „Slezský sborník” 1959, t. 4, s. 349–358.
- Štika Jaroslav, *Etnografický region Moravské Valašsko*, Ostrava 1973.
- Štika Jaroslav, *Valaši a Valašsko. O puvodů Valachů, valašské kolonizaci, vzniku a historii moravského Valaška a take o karpatských salašich*, Rožnov pod Radhoštěm 2007.
- Válek Josef, *Poznámky k mapě moravského Valaška*, „Časopis Moravského muzea zemského” 1907, t. 7, s. 51–85; 1908, t. 8, s. 81–118; 1909, t. 9, s. 109–130; 1910, t. 10, s. 133–146, 289–304; 1911, t. 11, s. 123–135.
- Velička Drahomír, *Dejiny osídlenia Kysúc*, Martin 2017.
- Wolski Krzysztof, *Stan polskich badań nad osadnictwem wołoskim na północ od Karpat*, „Rocznik Przemyski” 1958, t. 9, s. 211–225.
- Wołoskie dziedzictwo Karpat*, red. J. Szymik, L. Richter, Czeski Cieszyn 2008.
- Žilinič Ivan, *Stručný náčrt osídlenia horných Kysuc a hraničných sporov o toto územie* [w:] *Czadecka ojcowizna*, red. K. Nowak, Lublin 2000, s. 36–50.

Strony internetowe

<https://vlachs-project.eu/map/localities/1584> [dostęp: 5.07.2022].

Wykaz czeskich i słowackich nazw geograficznych na Morawach i Kisucach podanych tekście w języku polskim

Beczwa	czes. Bečva
Broumow	czes. Broumov
Budziatyn	słow. Budatín
Bytcza	słow. Bytča
Czadeczka	słow. Čadecka
Czernianka	słow. Černianka
Frensztat pod Radhoszczem	czes. Frenštát pod Radhoštěm
Gorzelica	słow. Horelica
Hukwałdy	czes. Hukvaldy
Kisuckie Nowe Miasto	słow. Kysucké Nové Mesto
Komanówki	słow. Komanovki
Kozłowice	czes. Kozlovice
Krasno	słow. Krásno (Krásno nad Kisucou)

Lipnik nad Beczwą	czes. Lipník nad Bečvou
Mazurzy	słow. Mazurovci
Morawczyki	słow. Moravčíki
Oszczadnica	słow. Oščadnica
Polaczek	słow. Poláček
Rakowa	słow. Raková
Rożnów pod Radhoszczem	czes. Rožnov pod Radhoštěm
Staszków	słow. Staškov
Streczno	słow. Strečno
Ślązakowcy	słow. Slezákovci
Świerczynowiec	słow. Svrčinovec
Terchowa	słow. Terchová
Trenczyn	słow. Trenčín
Trnawa	słow. Trnava
U Kumanów	słow. U Kumanov
Wałaskie Kłobuki	czes. Valašské Klobouky
Wałaskie Międzyrzecze	czes. Valašské Meziříčí
Wsetin	czes. Vsetín
Žylina	słow. Žilina
Żywczakowa	słow. Živčaková